

Międzynarodowy alfabet fonetyczny w sławistyce

NR 3469

Piotr Rybka
Międzynarodowy alfabet
fonetyczny w sławistyce

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu Śląskiego
KATOWICE 2015

Redaktor serii: Językoznawstwo Polonistyczne
BOŻENA WITOSZ

Recenzentka
PIOTRA ŁOBACZ

Wstęp

Międzynarodowy alfabet fonetyczny (dalej: IPA) jest powszechnie znanym systemem transkrypcji stosowanym w różnych dziedzinach badań nad mową, lecz bardzo rzadko używanym w obrębie językoznawstwa polskiego, nie tylko w badaniach nad językiem polskim, ale także nad innymi językami słowiańskimi. Co więcej, nie dysponujemy, poza jednym wyjątkiem (ŻURAWSKI, red., 2011), polskim opracowaniem zawierającym obecnie obowiązujące symbole alfabetu międzynarodowego. Zestawy symboli opublikowane w pracach Wiktora JASSEMA (zob. bibliografia), w *Słowniku wymowy polskiej PWN* (SWP, 1977) oraz *Encyklopedii językoznawstwa ogólnego* (EJO, 1999), a także w wielu podręcznikach zdezaktualizowały się po 1989 roku. Zresztą nawet w opracowaniu *Język polski. Nauka o języku* (ŻURAWSKI, red., 2011) nie znajdziemy wszystkich symboli IPA ani bardzo potrzebnych wskazówek dotyczących tego alfabetu (sposobu stawiania symboli oraz opisu ich budowy graficznej).

Zadanie omówienia IPA jest bardzo skomplikowane, ponieważ nie wystarczy podać wartości samych symboli (a jest ich bardzo dużo, bo ponad 250¹), ale trzeba także wyjaśnić sposób ich użycia (szczególnie ważne jest to w przypadku diakrytów), ich budowę (to z kolei jest istotne w przypadku nietypowych liter typu <ʒ ʝ>), znaczenie angielskich terminów fonetycznych stosowanych w opisie symboli IPA (nie ma tutaj pełnej jednoznaczności względem terminów polskich), sposoby konstruowania symboli fonetycznych w edytorach tekstu (od czcionek komputerowych, tzw. fontów, zawierających symbole IPA począwszy, na sposobach pozycjonowania znaków diakrytycznych skończywszy). Tak zaprojektowana monografia byłaby jednak niepraktyczna: zawierałaby ogromną ilość informacji, z których przeciętny użytkownik alfabetu fonetycznego nie skorzystałby, a już na pewno nie studiowałby ich po to tylko, by wstawić do swojego tekstu kilka symboli fonetycznych. Dlatego w niniejszej pracy skupiono się głównie na problematyce wartości symboli międzynarodowych. Kwestie praktyczne związane z transkrypcją, a także zagadnienia związane z budową symboli IPA (uwzględnione po to, by ustrzec

¹ Co najmniej tyle oficjalnych symboli literowych i diakrytycznych znajduje się w: IPA, 1999.

przed pomyłką w doborze bardzo podobnych graficznie symboli) podane są w przypisach i to tylko w niezbędnych przypadkach. Wyjątkiem jest tutaj problematyka sposobu stawiania symboli, której poświęcono dużą część rozdziału 2., gdzie znajduje się autorska typologia symboli IPA (informacje te będą przydatne w kolejnych rozdziałach).

Może jednak nasuwać się pytanie, czy polskiemu Czytelnikowi będzie przydatny alfabet międzynarodowy, skoro od wielu już lat sprawdza się sławistyczny alfabet fonetyczny, który zresztą został bardzo rozbudowany, zwłaszcza w zakresie zastosowań dialektologicznych. Można podać kilka zastosowań IPA.

Międzynarodowy alfabet fonetyczny jest kodem, który może być wykorzystywany w sposób czynny lub bierny. Użycie bierne alfabetu międzynarodowego będzie polegało na zapoznawaniu się z transkrypcjami sporządzonymi przez autorów stosujących w swych pracach konwencję międzynarodową. Do tego celu przydatne byłoby jakieś skrótowe zestawienie symboli IPA, niewielka „ściągawka”, zwłaszcza że nie opublikowano dotychczas w polskiej literaturze wszystkich oficjalnych symboli IPA. Temu celowi służą tabele zamieszczone w rozdziale 2., zawierające trzy zbiory symboli IPA.

Polski Czytelnik może jednak stosować alfabet międzynarodowy również czynnie, na przykład podczas transkrybowania ze słuchu lub w celu przedstawienia sposobu wymowy w przygotowywanym przez siebie tekście. Gdy artykuł lub rozdział w tomie zbiorowym jest adresowany do odbiorcy zagranicznego, wówczas redaktor naukowy publikacji może nawet wymagać stosowania transkrypcji międzynarodowej. W takim przypadku niewielkie zestawienie symboli fonetycznych może nie wystarczyć. W swoich początkach był bowiem alfabet międzynarodowy stosowany głównie do zapisu głosek języków zachodnioeuropejskich. W miarę rozwoju badań nad innymi językami, zwłaszcza egzotycznymi, uzupełniano IPA o symbole literowe i diakrytyczne, pozwalające oddawać różnice między głoskami występującymi w wielu różnych językach. Z tego jednak powodu użycie IPA do transkrypcji wypowiedzi w językach słowiańskich może być nieco problematyczne, gdyż kategorie fonetyczne stosowane w opisach języków słowiańskich nie pokrywają się dokładnie z tymi, które wykorzystano w konstrukcji alfabetu międzynarodowego. Dobrym przykładem są spółgłoski określane w polskiej literaturze jako „prepalatalne” i „postpalatalne”. W konwencji międzynarodowej głoski prepalatalne są zapisywane zwykle symbolami <ç ʃ>, które w zestawach symboli IPA definiuje się terminem „działowo-palatalne”. Polskie głoski postpalatalne natomiast transkrybuje się zazwyczaj symbolami spółgłosek palatalnych. To tylko jeden z przykładów, pokazuje on jednak, iż użycie IPA wymaga przeanalizowania konstrukcji tego alfabetu, sposobu podziału modelowego aparatu mowy na obszary artykulacyjne oraz uwzględnienia w tym systemie transkrypcji sposobów artykulacji głosek. Warto także zapoznać się z rozwiązaniami graficznymi wykorzystanymi w tym alfabecie (diakryt dopisany do litery, diakryt nadpisany nad literą, diakryt dopisany do innego diakrytu itd.).

Międzynarodowy alfabet fonetyczny zawiera symbole pozwalające opisać głoski wielu, czasem bardzo egzotycznych języków. Przygotowanie niniejszej pracy dla polskiego Czytelnika wymagało dokonania wyboru tych symboli, które w czynnym zastosowaniu IPA mogły okazać się dla niego najbardziej przydatne. Były to przede wszystkim odpowiedniki symboli sławistycznego alfabetu fonetycznego w różnych jego odmianach. Szczególnie wiele miejsca poświęcono sposobom transkrypcji głosek i cech fonetycznych bardzo specyficznych dla języków słowiańskich, jak tzw. [r] trące (frykatywne), unoszenie oraz palatalizacja.

By jednak nie ograniczać użycia IPA jedynie do tego, co w badaniach nad językami słowiańskimi już odkryto, a więc również przetranskrybowano za pomocą alfabetu sławistycznego, dodano do niniejszej pracy kilka rozdziałów traktujących o zagadnieniach pojawiających się w literaturze sławistycznej jedynie marginalnie. Wśród tych zagadnień znalazły się m.in. typy wybuchu (inaczej pložji), odmiany fonacji, spółgłoski retrofleksyjne i tzw. radykalne (artykułowane obsadą języka) oraz symbole odmian akcentu tonalnego (tonicznego). Kwestiom często podejmowanym w literaturze, np. palatalności i unosowieniu samogłosek, poświęcono więcej miejsca w osobnych rozdziałach, w których ukazano sposoby ogólnego i bardzo szczegółowego transkrybowania określonych artykulacji. Przedstawione transkrypcje pochodzące z literatury anglojęzycznej oraz propozycje autorskie można traktować jako przykładowe wzory dla własnych transkrypcji.

Trudno używać alfabetu międzynarodowego, nie dysponując czcionkami komputerowymi zawierającymi symbole IPA. Na szczęście w tej kwestii wiele się zmieniło od czasu pierwszych komputerów osobistych i pierwszych fontów, które nie posiadały nawet podstawowych liter diakrytyzowanych, np. polskich liter <ó ź ż ą ę>. W systemie operacyjnym Microsoft Windows, począwszy od wersji Vista, w bodaj najczęściej stosowanej czcionce Times New Roman znajdują się wszystkie symbole IPA. We wcześniejszych wersjach systemu Windows można było je znaleźć jedynie w czcionce Lucida Sans Unicode. Niestety, obie czcionki nie zawsze poprawnie wyświetlają litery z dodanymi diakrytami.

Darmowymi czcionkami przeznaczonymi głównie do transkrypcji fonetycznych są czcionki: Charis SIL, Doulos SIL oraz Gentium Plus, dostępne na stronie organizacji SIL International (http://www.sil.org/resources/software_fonts²). Zawierają one wszystkie symbole alfabetu międzynarodowego (łącznie z najnowszym <v>), a także symbole innych alfabetów fonetycznych, m.in. sławistycznego, amerykańskiego i uralskiego. Taka duża liczba symboli może być przydatna nie tylko w przypadku stosowania kilku systemów transkrypcji, ale także w razie potrzeby uzupełnienia używanego alfabetu o dodatkowe symbole. W wymienionych trzech fontach o wiele rzadziej pojawiają się błędy związane ze wstawianiem znaków diakrytycznych³.

Pobieranie i instalowanie dodatkowych czcionek zwykle nie jest potrzebne, chyba że planuje się pisanie bardzo skomplikowanych transkrypcji fonetycznych; do transkrypcji fonologicznych powinny wystarczyć czcionki zawarte w najnowszych systemach operacyjnych. W Internecie można znaleźć też wiele innych fontów, a także specjalnych programów komputerowych podstawiających pod klawisze standardowej klawiatury komputerowej określone przez

² Oto adresy stron zawierających opis każdego fontu oraz linki do pobrania plików:

- **Charis SIL:** http://www.sil.org/resources/software_fonts/charis-sil
- **Doulos SIL:** http://www.sil.org/resources/software_fonts/doulos-sil
- **Gentium Plus:** http://www.sil.org/resources/software_fonts/gentium

W celu pobrania plików instalujących poszczególne fonty w przeglądarce wystarczy wpisać następujące adresy internetowe:

- **Charis SIL:** http://scripts.sil.org/cms/scripts/render_download.php?format=file&media_id=CharisSIL-4.110.exe&filename=CharisSIL-4.110.exe
- **Doulos SIL:** http://scripts.sil.org/cms/scripts/render_download.php?format=file&media_id=DoulosSIL-4.110.exe&filename=DoulosSIL-4.110.exe
- **Gentium Plus:** http://scripts.sil.org/cms/scripts/render_download.php?format=file&media_id=GentiumPlus-1.508.exe&filename=GentiumPlus-1.508.exe

³ Niniejsze opracowanie napisano przy wykorzystaniu głównie czcionki Charis SIL w wersji 4.114, która stosowana łącznie z edytorem tekstu Microsoft Word 2013 poprawnie wyświetla praktycznie wszystkie kombinacje symboli, zwłaszcza kilka znaków diakrytycznych

użytkownika symbole fonetyczne. Jest to ogromne ułatwienie, gdyż dzięki temu nie trzeba wyszukiwać za każdym razem konkretnego symbolu fonetycznego niedostępnego wprost z klawiatury⁴.

Międzynarodowy alfabet fonetyczny posiada ogromne możliwości, jeśli chodzi o zaznaczanie w transkrypcji niezwykle drobnych niuansów artykulacyjnych, pozwala również transkrybować na dużym poziomie uogólnienia lub niedookreślenia (np. symbol zwany balonem <̈> umożliwia zaznaczenie nie w pełni rozpoznanych głosek). Symbole IPA są w dodatku dość proste do opanowania: symbole oznaczające zbliżone artykulacyjnie głoski są zwykle podobne do liter, którymi w różnych alfabetach zapisuje się te głoski, np. <ʒ ʒ̥ ʒ̥̥> lub <ʀ ʀ̥ ʀ̥̥ ʀ̥̥̥>.

Poznanie symboli fonetycznych IPA uświadamia także, jak duże są możliwości artykulacyjne człowieka. Przykładem mogą być posiadające międzynarodowe oznaczenia głoski wdechowe (inspiracyjne, ingresywne), głoski inicjowane w krtani (iniektywne) lub w jamie ustnej (tzw. mlaski), a nawet głoski artykułowane bez udziału czy to wydychanego, czy to wdychanego powietrza (tzw. głoski perkusyjne).

Dzięki znajomości tak dużej liczby możliwych artykulacji, które dodatkowo można transkrybować, jesteśmy lepiej przygotowani do badania różnych języków lub dialektów. Znając bowiem sposoby artykulacji odkryte w innych językach, nie odnosimy postrzeganych w badanym przez siebie materiale cech wymawianiowych do bardzo wąskiego spektrum zjawisk opisanych dotychczas w literaturze przedmiotu, lecz mamy szersze możliwości w zakresie kategoryzacji dostrzeganych faktów fonetycznych.

Skoro alfabet międzynarodowy zawsze nadażał za badaniami nad językami świata, można go również traktować jako zbiór informacji z zakresu fonetyki artykulacyjnej podanych niejako w pigułce – w formie tabel zawierających określone kategorie artykulacyjne i przypisane im symbole fonetyczne. Te cechy transkrypcji międzynarodowej są marginalizowane, a jest to niezaprzeczalnie jedna z jej zalet.

Dodatkowym atutem IPA jest uniwersalny charakter transkrypcji międzynarodowej. Można bowiem traktować symbole IPA jako punkty odniesienia zdefiniowane nie według artykulacji obserwowalnych w konkretnym języku (nie jest IPA alfabetem do transkrypcji tylko jednego języka), ale na podstawie obiektywnych kryteriów artykulacyjnych. Umożliwia to precyzyjne porównywanie głosek z różnych języków i dialektów, a tym samym dokładne opisywanie różnic między nimi, co z kolei ma niebagatelne znaczenie w dydaktyce

umieszczanych jeden obok drugiego. Niewiele czcionek pozwala na konstruowanie tak skomplikowanych symboli fonetycznych, o czym świadczy dobitnie następujące porównanie:

Charis SIL	Doulos SIL	Gentium	Times New	Arial	Georgia	Calibri	Cambria	Courier New
4.114	4.112	Plus 1.510	Roman					
ě Ǿ	ě Ǿ	ě Ǿ	ě Ǿ	ě Ǿ	e~̃̃̃ Ǿ̃̃̃	ě Ǿ	ě Ǿ	e~̃̃̃ Ǿ̃̃̃

Symbol krótkiej, unosowionej samogłoski [e] wymawianej na tonie rosnącym oraz krótkiej, międzyzębowej spółgłoski [θ].

⁴ Innym praktycznym rozwiązaniem ułatwiającym wstawianie symboli fonetycznych (nie tylko alfabetu międzynarodowego) jest zdefiniowanie w używanym przez siebie edytorze tekstu tzw. skrótów klawiaturowych (kombinacji klawiszy, które po wciśnięciu spowodują pojawienie się określonego wcześniej symbolu) lub formuł autokorekty (sekwencji znaków graficznych, które będą automatycznie zastępowane przez edytor tekstu na zdefiniowany w formule znak graficzny). Informacje na ten temat można znaleźć w plikach pomocy dodanych do edytorów tekstu, a także w wielu poradach opublikowanych w Internecie.

tych języków. Na przykład jeśli polską samogłoskę w słowie *pył* przetranskrybujemy dokładnie symbolem <ɪ>, a rosyjską w słowie *пыл* ('pył') symbolem <ɨ> (zob. rozważania w rozdziale 7.3.), to będzie można uznać, że samogłoska polska w porównaniu z angielskim luźnym [ɪ] (np. w *pit* 'dół, jama') jest tylko nieznacznie cofnięta, natomiast samogłoska rosyjska jest jeszcze bardziej tylna, lecz nie na tyle, by język podczas jej artykulacji osiągał położenie typowe dla samogłoski [u]. Te wnioski mogą z kolei ułatwić wymawianie każdej z tych samogłosek przez osobę uczącą się danego języka.

Autorowi pozostaje mieć tylko nadzieję, że przedstawione w niniejszej pracy sposoby transkrypcji okażą się przydatne polskiemu Czytelnikowi. Całość materiału została podzielona na zagadnienia ułożone w kolejności od odmian fonacji i cech prozodycznych, przez artykulacje spółgłoskowe (a te począwszy od spółgłosek wargowych, na krtaniowych kończąc) i samogłoskowe, aż po artykulacje złożone. W osobnej części zebrano zagadnienia szczególnie istotne dla fonetyki języków słowiańskich. W każdym rozdziale zamieszczono wiele przykładowych transkrypcji zaczerpniętych z literatury lub będących autorskimi propozycjami. Dodatkowe transkrypcje pojedynczych wyrazów oraz większych tekstów znalazły się w rozdziale 10. Opracowanie zamyka spis symboli fonetycznych z podaniem ich wartości, nazw, odpowiedników w jednym z uproszczonych alfabetów fonetycznych stosowanych zamiast IPA, a także kodów Unicode ułatwiających wyszukiwanie potrzebnych symboli w czcionkach komputerowych i w Internecie.

* * *

Dziękuję wszystkim osobom, które przyczyniły się do powstania tej książki. Szczególne wyrazy wdzięczności za ogromną pomoc merytoryczną oraz szczere wsparcie dla samej koncepcji niniejszej pracy należą się Pani Profesor dr hab. Piotrze Łobacz.

Osobne podziękowania pragnę skierować do Pani Profesor dr hab. Danuty Pluty-Wojciechowskiej za porady w zakresie transkrybowania wad wymowy, a także do Pani dr hab. Mirosławy Siuciak za pomoc w uzyskaniu funduszy na opublikowanie niniejszego opracowania.

Dziękuję też następującym osobom za wyrazy poparcia i sugestie dotyczące zawartości pracy: Panu Profesorowi dr. hab. Władysławowi Mioduncce, Pani Profesor dr hab. Joannie Szpyrze-Kozłowskiej, Pani Profesor dr hab. Katarzynie Dziubalskiej-Kołączyk oraz Panu Profesorowi dr. hab. Włodzimierzowi Sobkowiakowi.

Objaśnienie skrótów i oznaczeń spoza międzynarodowego alfabetu fonetycznego

<>	– zapis grafemów, wskazanie na sposób zapisu z pominięciem wartości symboli.
○	– dowolny grafem literowy (niebędący diakrytem).
*○	– grafemy spoza IPA (zob. rozdział 2.).
○*	– grafemy ekstrapolowane (zob. rozdział 2.).
○○○	– dowolny ciąg grafemów.
IPA	– międzynarodowy alfabet fonetyczny (z ang. <i>International Phonetic Alphabet</i>).
SAF	– sławistyczny alfabet fonetyczny.
Kolor czarny	– aktualne lub ekstrapolowane symbole IPA (zob. rozdział 2.).
Kolor szary	– nieaktualne lub nieoficjalne symbole IPA (zob. rozdział 2.).

Ze względu na duże graficzne skomplikowanie niektórych symboli wchodzących w skład alfabetu fonetycznego, część z nich, zaprezentowanych w tekście, została w powiększeniu powtórzona na marginesie.

Spis rysunków i tabel

Rysunek 1. Orientacyjne rozmieszczenie obszarów artykulacyjnych wg modelu leżącego u podstaw IPA	65
Tabela 1. Zestaw podstawowych symboli IPA	20
Tabela 2. Zestaw dodatkowych symboli IPA (tzw. <i>Ext[ended] IPA</i>)	21
Tabela 3. Zestaw symboli jakości głosu	22
Tabela 4. Sposoby użycia tzw. kwalifikatorów transkrypcji	24
Tabela 5. Zestawienie typów symboli IPA wydzielonych wg kryterium graficzno- -semantycznego i kryterium oficjalności	29
Tabela 6. Kolejność symboli zastosowana w zestawieniu symboli sławistycznego i międzynarodowego alfabetu fonetycznego	36
Tabela 7. Zestawienie symboli sławistycznego i międzynarodowego alfabetu fonetycznego	37
Tabela 8. Zestawienie wybranych odmian fonacji wraz z możliwymi oznaczeniami w IPA	50
Tabela 9. Zestawienie kwalifikatorów transkrypcji oznaczających różne odmiany fonacji i ułożenia krtani	51
Tabela 10. Symbole akcentu dynamicznego (przycisku)	51
Tabela 11. Symbole siły artykulacji (napięcia mięśni i szybkości wydechu lub wdechu)	52
Tabela 12. Symbole akcentu iloczynowego	52
Tabela 13. Symbole akcentu tonalnego (tonicznego)	53
Tabela 14. Porównanie tzw. liter tonalnych (tonicznych) z nadpisywanymi diakrytami tonalnymi (tonicznymi)	54
Tabela 15. Symbole zmian wysokości tonu	55
Tabela 16. Symbole granic prozodycznych	57
Tabela 17. Symbole sylabiczności i niesylabiczności	57
Tabela 18. Symbole pauz akustycznych	57
Tabela 19. Terminy muzyczne stosowane w IPA	58
Tabela 20. Spis obszarów artykulacyjnych wraz z odpowiadającymi im artykulatorami	63
Tabela 21. Zestaw symboli spółgłosek wargowych	66
Tabela 22. Zestaw symboli spółgłosek przedniojęzykowych i tzw. bidentalnych	67
Tabela 23. Sposoby dokładnego zaznaczania miejsca artykulacji spółgłosek przednio- językowych	68
Tabela 24. Zestaw symboli płucnych spółgłosek retrofleksyjnych i dorsalnych	69
Tabela 25. Różnica między stopniem odgięcia języka i sposoby zaznaczania tej różnicy w transkrypcji międzynarodowej	69
Tabela 26. Zestawienie oficjalnych i nieoficjalnych sposobów transkrybowania wybranych spółgłosek dźwięcznych	70
Tabela 27. Zestaw międzynarodowych symboli spółgłosek gardłowych i krtaniowych	71
Tabela 28. Sposoby odróżnienia w transkrypcji międzynarodowej spółgłosek trących i samogłosek niesylabicznych artykułowanych w gardle i krtani	72
Tabela 29. Sposób odróżnienia „bezdźwięcznego” od „dźwięcznego” zwarcia krtaniowego	73
Tabela 30. Symbole IPA dla samogłosek podstawowych (duże symbole) oraz możliwe sposoby uzupełnienia tego zestawu symbolami samogłosek pośrednich (mniejsze symbole)	77
Tabela 31. Podstawowe symbole samogłosek niezgłoskotwórczych w IPA	78

Tabela 32. Sposoby transkrybowania samogłosek niezgłoskotwórczych artykułowanych w obszarach: dwuwargowym, międzyzębowym, dźwiękowo-palatalnym i języczkowym	78
Tabela 33. Sposoby uszczegóławiania transkrypcji przedniojęzykowych samogłosek niezgłoskotwórczych	78
Tabela 34. Symbole artykulacji podwójnych posiadających w IPA osobne symbole literowe	83
Tabela 35. Sposoby transkrybowania stopnia nasilenia palatalizacji spółgłosek	85
Tabela 36. Zestawienie sposobów zaznaczania w transkrypcji różnych relacji między artykulacją podstawową i poboczną	86
Tabela 37. Międzynarodowe oznaczenia labializacji samogłosek i spółgłosek	87
Tabela 38. Sposoby transkrypcji afrykat z dokładnym zaznaczeniem miejsca artykulacji segmentu zwartego	90
Tabela 39. Sposoby transkrybowania geminat	94
Tabela 40. Porównanie symboli silnej nosowości i szumu welarno-faryngalnego	95
Tabela 41. Porównanie sposobów transkrybowania stopni nosowości przy użyciu dopisanych cyfr, nawiasów i podwojenia symbolu unosowienia	95
Tabela 42. Zestawienie sposobów dokładnego transkrybowania odmian nosowości monosegmentalnej	96
Tabela 43. Zestawienie sposobów dokładnej transkrypcji odmian nosowości bisegmentalnej	96
Tabela 44. Przykłady transkrypcji dyftongów w konwencji międzynarodowej	97
Tabela 45. Międzynarodowe odpowiedniki sławistycznych symboli spółgłosek zębowych i dźwiękowych przypisanych według nazw miejsc artykulacji	99
Tabela 46. Spotykane w literaturze sposoby transkrypcji polskich spółgłosek zębowych i dźwiękowych	100
Tabela 47. Obszary artykulacyjne przypisywane polskim spółgłoskom przedniojęzykowym w dokładnych opisach	101
Tabela 48. Zestawienie międzynarodowych i sławistycznych symboli fonetycznych dla polskich spółgłosek przedniojęzykowych	101
Tabela 49. Dokładne odpowiedniki międzynarodowe sławistycznych symboli spółgłosek palatalnych przypisane na podstawie etykiet „prepalatalne” i „postpalatalne”	102
Tabela 50. Zestawienie najczęściej stosowanych międzynarodowych oznaczeń polskich spółgłosek pre- i postpalatalnych	102
Tabela 51. Zestawienie sposobów odróżniania w transkrypcji międzynarodowej spółgłosek transkrybowanych w alfabecie sławistycznym symbolami <ś ź ć ż ń> oraz <χ' γ' k' g' ŋ'> (pogrubieniem zaznaczono najprostsze symbole)	103
Tabela 52. Zestawienie sławistycznych symboli spółgłosek przednio-, środkowo- oraz tylnojęzykowych wraz z odpowiadającymi im symbolami IPA	105
Tabela 53. Sposoby transkrypcji miękkiego, średniego (jasnego) i ciemnego [l] w transkrypcji międzynarodowej	109
Tabela 54. Przykładowe transkrypcje międzynarodowe oddające precyzyjnie artykulacje polskich i rosyjskich spółgłosek bocznych	109
Tabela 55. Kolejność symboli literowych w spisie symboli fonetycznych IPA	118
Tabela 56. Kolejność znaków diakrytycznych w spisie symboli IPA	119
Tabela 57. Spis symboli IPA z podaniem ich wartości, nazwy, odpowiednich symboli zastępczych i kodów Unicode	120

Summary

The International Phonetic Alphabet in Slavic Studies

The monograph is an extensive guide to international transcription. All currently used symbols of the International Phonetic Alphabet are incorporated along with the explanation of their meaning and uses. Among many examples of transcription derived from phonetic publications, original transcriptions of more difficult articulations are also included in the book. It may be noted, therefore, that the book bridges the gap in Polish linguistic literature where—for many years—a full description of present standard of international transcription has been missing.

The examples of transcriptions and sets of symbols are gathered to meet the needs of Slavonic researchers. The present monograph may be, therefore, recognized as intended for scientific rather than general reader. It may prove useful to specialists in different linguistic fields as well as in speech therapy. The book might be used by students of various philological subjects provided that they have acquired the essentials of articulatory phonetics.

The monograph comprises ten chapters along with the unpaginated preface and a list of phonetic symbols at the end. General assumptions of the study are introduced in the preface as well as possible uses of international transcription and reasons behind preferring this system of transcription to traditional Slavonic alphabet.

The first chapter outlines the history of the International Phonetic Association and its alphabet since its beginnings in late 19th century until the latest changes in the 21st century.

All currently used sets of international phonetic symbols with essential explanations are introduced in the second chapter. Understanding of the use of the symbols is facilitated by means of original typology of the symbols contained in this chapter.

The third chapter depicts the so-called Principles of the International Phonetic Association defining the application of the alphabet, the evolution of its symbols, as well as basic rules of international transcription. The Principles are discussed according to the official handbook of the International Phonetic Association.

In the following chapter, symbols of both Slavonic and International Phonetic Alphabets are compared, each group of equivalents being accompanied by essential explanatory notes. The list of symbols introduced in chapter four enables the reader to compare both alphabets and become familiarized with the major differences between them.

Ways of transcribing different actions of the larynx (i.e. phonation) are presented in the fifth chapter, whose latter section consists of symbols which may be used to transcribe prosodic features of speech including tone, word stress, length, boundaries of prosodic units, intonation contours and many others.

The most important consonant symbols arranged according to the place of articulation are discussed in the subsequent chapter, which begins with the description of the model of vocal organs with its divisions. More unusual articulations are introduced in the footnotes, since they may occur in Slavonic languages only as incorrect realizations of sounds. The main text, however, is centered around articulations that are most common in the above-mentioned languages.

In the seventh chapter, vowel symbols are elaborated with reference to the vowel quadrilateral model which provides the basis of the international system of vowel transcription. This section contains the symbols of the most important central approximants as well as symbols of particular Slavonic vowels.

Chapter eight includes review of symbols for essential complex articulations, such as palatalization, labialization, affricates, nasalization and diphthongs. In a separate section, transcription of different types of release—also called ‘plosion’ in some works—is presented along with types of consonant gemination.

In the subsequent (ninth) chapter much space has been given to particular issues concerning phonetics of Slavonic languages. Transcription of coronal, palatal and palatalized consonants is discussed in great detail, the discussion being an attempt at organizing different transcriptions found in literature.

The last chapter consists of additional examples of transcriptions of words and sentences in Czech, Polish, Russian and Slovenian languages. Due to sporadic application of the International Phonetic Alphabet to Slavonic languages, providing examples from other languages was not possible. Nevertheless, the transcriptions gathered allow to observe wide range of possibilities of the International Phonetic Alphabet which serves as a device for marking minute articulatory features.

The list of references provides all publications used in the monograph as well as offers additional information on the International Phonetic Alphabet.

All phonetic symbols and all complex symbols available in computer fonts are listed at the end of the book. Value description as well as Unicode number are provided for each symbol. Additional explanatory notes on structure and common erroneous substitutions of similar letters are given to most complex symbols. Many of the international symbols have their equivalents in simplified phonetic scripts which are also added to the closing list of symbols.

Международный фонетический алфавит в славистике

Монография является обширным путеводителем по международной транскрипции. В ней содержатся все обязывающие в настоящее время символы международного фонетического алфавита наряду с описанием ценности символов и способа их использования. Многие находящиеся в работе образцы транскрипции почерпнуты из фонетической литературы или являются авторским предложением транскрипции более сложных типов артикуляции. Книга восполняет пробел в польском языкознании, в котором уже много лет не хватает полного описания обязывающего сегодня стандарта международной транскрипции.

Примеры транскрипции, а также наборы символов подобраны главным образом с мыслью об исследователях славянских языков. В связи с этим данная монография является прежде всего специальной разработкой, а не популярной литературой. Однако она может быть использована специалистами других дисциплин: лингвистами иных направлений или логопедами. Работой могут воспользоваться студенты филологических отделений, при условии прохождения основного курса артикуляционной фонетики.

Книга состоит из 11 глав и введения. Во введении представлены общие положения исследования, способы применения международной транскрипции, а также причины возможного выбора этой системы транскрипции вместо традиционно используемой славистской транскрипции.

В первой главе кратко оговаривается история Международного фонетического общества и самого международного алфавита с момента его возникновения в конце XIX века до новейших изменений в XXI веке.

Во второй главе даются все официальные наборы символов международного алфавита вместе с польским описанием (таблицы 1–3). Авторская типология символов, представленная в этой главе, облегчает понимание способов применения отдельных групп графических знаков.

Третья глава содержит так называемые принципы Международного фонетического общества, определяющие цели, которым должен служить международный алфавит, направления развития международной транскрипции и общие способы использования символов. Принципы приводятся вслед за официальным учебником по международной транскрипции, изданным обществом.

В четвертой главе сопоставляются славистские и международные символы вместе с необходимым комментарием. Это позволит читателю сравнить оба алфавита и познакомиться с самыми важными различиями в конструкции обеих систем.

В пятой главе обращается внимание на способы транскрипции разных типов активности гортани, т.е. так называемой фонации. Во второй части этой главы представлены символы, позволяющие передать в транскрипции просодические черты речи: высоту тона, распределение ударения, временные характеристики, границы просодических единиц, интонационные контуры и многие другие факторы.

В шестой главе описываются самые важные символы согласных, упорядоченные согласно месту их артикуляции. Введением к этой части является общая характеристика модели речевого аппарата с подразделением на артикуляционные области. В сносках упоминается о более экзотических способах произношения, которые в славянских языках могут иметь статус дефектных. В главном тексте в центре внимания находятся артикуляции, появляющиеся в описании славянских языков чаще всего.

В седьмой главе представлены символы гласных вместе с рассмотрением модели четырехугольника гласных, на который опирается международная транскрипция. В этой части даются также символы самых важных неслогообразующих гласных, а кроме того, способы транскрипции гласных, встречаемых в славянских языках.

Восьмая глава содержит описание способов транскрипции самых важных сложных типов артикуляции: палатализации, лабиализации, аффрикат, носовых звуков, дифтонгов. Отдельно рассматриваются разновидности взрыва, который в современном языкознании называется «платзией», а также виды геминации согласных.

В девятой главе много места уделяется детальному анализу вопросов, связанных с фонетикой славянских языков. Подробно описывается транскрипция переднеязычных, палатальных, а также смягченных согласных, что является попыткой упорядочить разные способы транскрипции, отмечаемые в литературе.

Десятая глава включает дополнительные примеры транскрипции слов и высказываний на чешском, польском, русском и словенском языках. Редкое применение международной транскрипции по отношению к славянским языкам не позволило найти примеры в других языках этой группы. Однако собранные образцы показывают широкие возможности международного алфавита, с помощью которых можно отметить многие особенности артикуляционных черт.

В одиннадцатую главу входит перечень всех буквенных символов, а также доступных в компьютерных знаках (так называемых фонтах) готовых соединений букв с диакритическими символами. Каждому символу сопутствует описание его наполнения, а также код в системе Unicode. Символы со сложным строением сопровождаются дополнительными комментариями, в которых описывается их структура и содержится предостережение перед их отождествлением с очень похожими графическими знаками других алфавитов. Многие международные символы имеют также свои соответствия в системах упрощенной транскрипции, которые приводятся в данном списке.

В библиографии собраны все источники, как использованные в работе, так и информирующие о международной транскрипции.

Spis treści

Wstęp	5
1. Zarys historii IPA	13
2. Zestawy i typologia symboli IPA	19
3. Zasady Międzynarodowego Towarzystwa Fonetycznego	31
4. IPA a alfabet sławistyczny	35
5. Fonacja i prozodia	49
5.1. Odmiany fonacji	49
5.2. Prozodia i sylabiczność	51
6. Spółgłoski	61
6.1. Spółgłoski w IPA	61
6.2. Spółgłoski wargowe (labialne)	66
6.3. Spółgłoski zębowe (dentalne) i dźwiękowe (alweolarne)	67
6.4. Spółgłoski retrofleksyjne i dorsalne (grzbietowe)	69
6.5. Spółgłoski gardłowe (faryngalne) i krtaniowe (glottalne)	71
6.6. Zwarcie krtaniowe „dźwięczne” i „bezdźwięczne”	72
7. Samogłoski	75
7.1. Samogłoski w IPA	75
7.2. Samogłoski niezgłoskotwórcze	77
7.3. Symbole samogłosek w alfabecie sławistycznym i ich odpowiedniki w IPA	79
8. Artykulacje złożone	83
8.1. Artykulacje podwójne	83
8.2. Palatalizacja	84
8.3. Labializacja i delabializacja	86
8.4. Afrykaty	88
8.5. Odmiany wybuchu (plozji)	90
8.6. Geminaty	92
8.7. Unosowanie samogłosek i odnosowanie spółgłosek nosowych	94
8.8. Dyftongi	97
9. Szczególne problemy fonetyki języków słowiańskich	99
9.1. Polskie spółgłoski przedniojęzykowe	99
9.2. Polskie spółgłoski pre- i postpalatalne	101
9.3. Spalatalizowane spółgłoski szumiące	104
9.4. [r] trące (frykatywne)	105
9.5. [r] jednoudzerzeniowe	106
9.6. Trące warianty spółgłosek nosowych	107
9.7. Spółgłoski boczne w językach słowiańskich	108
10. Przykłady transkrypcji	111
10.1. Język czeski	111
10.2. Język polski	112
10.3. Język rosyjski	114
10.4. Język słoweński	114
11. Spis symboli IPA	117
Bibliografia	153
Spis rysunków i tabel	158
Summary	160
Резюме	161

Redakcja: OLGA NOWAK
Projekt okładki: ŁUKASZ KLIŚ
Fotografia na okładce: ŻANETA SIWIK
Korekta: LIDIA SZUMIGAŁA
Opracowanie DTP: BEATA KLYTA

Copyright © 2015 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-8012-386-1
(wersja drukowana)
ISBN 978-83-8012-387-8
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12 B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Projekt okładki powstał
we współpracy z Zakładem Projektowania
Graficznego w Instytucie Sztuki
Uniwersytetu Śląskiego w Cieszynie

Wydanie I. Liczba arkuszy drukarskich: 20,5; arkuszy wydawniczych: 17,5. Cena 28 zł (+ VAT).
Publikację wydrukowano na papierze Alto 90 g/m², dostępnym w ofercie firmy Panta. Do skła-
du użyto krojów pism: Charis SIL oraz Roboto. Druk i oprawę wykonano w drukarni „EXPOL”
P. Rybiński, J. Dąbek Spółka Jawna (ul. Brzeska 4, 87-800 Włocławek).